

Леся Іванченко (м. Київ),
кандидат історичних наук,
завідувачка науково-дослідного відділу
Музею книги і друкарства України,
E-mail: ivanch2008@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5635-2772>

Ірина Зіборова (м. Київ),
кандидат історичних наук,
бібліотекар Національної наукової
сільськогосподарської бібліотеки НААН,
E-mail: i.ziborova@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3276-1827>

Історики проти фейків

Рец. на: Проценко В. Домени Згурівської провінції : дослідження, історико-краєзнавчі нариси. Київ : СМО «Просвіта» ВУТ ім. Тараса Шевченка, 2019. – 192 с.

Нині українське суспільство опанувало такі різноманітні джерела здобування інформації, що потерпає від масивних сплесків її фальшування. Фейкові новини зустрічаються не тільки в дописах Інтернет-спільнот у онлайн-соціальних мережах, а й на сторінках газет, журналів, книг. Особливо це стосується історичних подій. Внаслідок ігнорування перевіркою відповідності фактичного та медійного матеріалу подається підrobлена інформація реальних явищ історії.

Одним із варіантів набору різноманітних фейків є книга В. Проценка «Домени Згурівської провінції», спрямована на внутрішнього споживача. Оpubлікована робота має широкий спектр трактувань, які не витримують жодних, навіть поверхневих, перевірок на достовірність, але, незважаючи на це, вона поширена автором серед жителів Згурівки й інших зацікавлених читачів. З метою протидії розповсюдженню неправдивої інформації дана стаття є докладною рецензією на вказані нариси.

Прозовий твір українського письменника В. М. Проценка «Домени Згурівської провінції» (далі – «Домени») репрезентовано як науково-популярне видання власних досліджень з історії Згурівського краю, оформлених у вигляді краєзнавчих нарисів. Особисту працю з інформативним матеріалом автор стверджує в передмові до книги: «Перегляньте список джерел, які стали основою нових досліджень, висвітлили нові факти історичних подій і вистроїли їх в логічний ряд на сторінках книги. ... У списку, за невеликим винятком, –

радянські видання, але з кожного з них довелось брати... істини», що «об'єднались у нариси»¹.

Ознайомившись зі списком джерел нарисів «Домени», рецензенти встановили, що перелік літератури складено лише з 87 назв, з яких – 82 взято з розділу «Список джерел та літератури» книги, написаної колективом авторів Л.А. Іванченко, І.В. Зіборової, Л.Г. Проценка «Суспільна та культурна діяльність родини Кочубеїв у с. Дубовичі (кінець XVII – початок XX ст.) : історико-краєзнавчий нарис»² (далі – «Діяльність родини

¹ Проценко В. Домени Згурівської провінції : дослідження, історико-краєзнавчі нариси. - Київ : СМО «Просвіта» ВУТ ім. Тараса Шевченка, 2019. - С. 3.

² Іванченко Л. А., Зіборова І. В., Проценко Л. Г. Суспільна та культурна діяльність родини Кочубеїв у с. Дубовичі (кінець XVII – початок XX ст.) : історико-краєзнавчий нарис. 2-е вид., виправ. і доп. - Київ: НУБіП України, 2017. - С. 124–134.

Кочубеїв»). Також визначено, що джерела та літературу в «Домени» дублювали скануванням за допомогою спеціальної програми; збереглася, навіть, черговість запозичених найменувань. Але в результаті комп'ютерної обробки тексту утворилася значна кількість незрозумілих ієрогліфів, прізвищ і назви з помилками, які опоненти зафіксували в створеному В. Проценком першоджерел. Очевидно, що автор вважав зайвою справою виписувати чи вибирати потрібну літературу для своїх нарисів.

Проаналізувавши зміст примірника «Домени», ми з'ясували, що посилань на книгу «Діяльність родини Кочубеїв» у текстовій частині немає. Знайдено єдине посилання (106, с. 11) на с. 165 твору «Домени», яке збереглося неприбрано після копіювання відповідної сторінки з книги «Діяльність родини Кочубеїв». Крім того, автором зроблено компіляцію фраз з книги «Діяльність родини Кочубеїв» (с. 10–11, 15–18, 49–59) у розділ «Знатні будівники осад. Родина Кочубеїв» нарисів «Домени». Це теж підтверджує факти вжиття змісту окремих сторінок з книги «Діяльність родини Кочубеїв» без належного цитування джерел.

Попри невідповідність тематики та хронологічних меж між рецензованою роботою «Домени» та книгою «Діяльність родини Кочубеїв», письменник офіційно подає документальну базу періоду кінця XVII – початку XX ст., афілійовану тільки з книгою «Діяльність родини Кочубеїв», як застосовану ним для повноцінного розкриття теми нарисів «Домени» та публікації «відомих подій і фактів утворення поселень Згурівського краю та його людності з часів панування Київської Русі до жовтневого перевороту», анованих автором на титульному листі.

Висновки оцінювачів надрукованої праці В. Проценка стосовно маніпулятивного використання джерельного наповнення та певної кількості тез, що окреслювали сільськогосподарську діяльність Кочубеїв, сімейні зв'язки, побутові події з життєвого шляху окремих представників роду Кочубеїв, а також виявлені при цьому поширення хибних думок, кривотлумачення запозичених авторських ідей і висновків, що не мають під

собою підґрунтя, висвітлено в спеціальній статті в міжвідомчому тематичному збірнику ННСБ НААН «Історія науки і біографістика»³.

Дослідження іншої частини нарисів «Домени», об'єднаної краєзнавчою тематикою, пропонуються в даній рецензії, оскільки ми, як історики, зобов'язані з'ясувати загальні масштаби застосування інформаційних фейків. Уважно прочитавши 184 сторінки представленого твору В. Проценка «Домени», ми виявили багато відхилень та невідповідностей. Основні з них класифікували за кількома категоріями й аргументуємо, надаючи пояснення та коментарі. Для кращої демонстрації наявних протиріч, ключові фрази виділені підкресленням.

І. Аграрні науки

1. «Згурівщина за фізико-географічним районуванням входить до Лісостепової зони Лівобережно-Дніпровської лісостепової провінції Північно-Дніпровської терасової низовини... Досліджуючи у XIX ст. цю територію В.В. Докучаєв прийшов до важливих висновків..., що тут у попередні епохи до кінця XIII ст. були великі масиви лісу, а на чорноземах, що знаходились на вододільних ділянках і луках, проростала трав'яниста рослинність»⁴.

2. «Дубово-соснові ліси тягнулися вздовж правого берега ріки Супій і берегів ріки Перевід. Великий лісовий масив існував у заплавно-борівній зоні від Галиці до Згурівки і нижче по течії, який місцеве населення здавна називало «Зелена діброва»... Постійними представниками межиріччя Переводу–Супою були ховрахи, тушканчики великі..., хом'яки, рідкісні тарантули та махаони, що дотепер водяться»⁵.

Коментар рецензентів: Територія сучасної Згурівщини, по якій протікають річки Перевід і Супій, впродовж 1802–1923 рр. частинами підпорядковувалась Пирятинському, Прилуцькому та Переяславському повітам Полтавської губернії. Докучаєв, дійсно, вивчав ґрунти Полтавщини з метою практичного обґрунтування своєї наукової концепції про чорнозем. При цьому в своїй праці «Наші степи колись і тепер» він підсумував: «Прадавніх лісів, ні в історичні, ні в

³ Зіборова І.В., Іванченко Л.А. Рецензія на науково-популярне видання «Проценка В. Домени Згурівської провінції: дослідження, історико-краєзнавчі нариси. - Київ: СМО «Просвіта» ВУТ ім. Тараса Шевченка, 2019. - 192 с.». Історія науки і біографістика: електронне наукове фахове видання – міжвідомчий тематичний збірник. URL :<http://inb.dnsgb.com.ua/2019-3/>. – 9 с. (дата звернення : 18.01.2020).

⁴ Проценка В. Вказ. праця. - С. 14.

⁵ Там само. - С. 16.

доісторичні часи, ніколи не існувало в придніпровських повітах, таких як... Пирятинський..., західній половині... Прилуцького і двох південних третилах Переяславського повіту, – інакше кажучи, ніколи не було лісів в тих степах Полтавської губернії, які нижче (приблизно) 65 сажнів [138 м] над рівнем моря, незважаючи на безпосереднє сусідство... з заплавами Дніпра, і деяких інших більш-менш значних річок, можна сказати, від віку лісистих. Давні ліси... Полтавської губернії, і тоді утворили не одну суцільну смугу або велику ділянку, що прилягали, приміром, до Київського Полісся..., а були розкидані, як і тепер, окремими пасмами і острівцями по високим степовим прибережним нагір'ям Ворскли, Сули, Псла, Хорола, Удаю, Лохвиці та інших річок, де, з одного боку, зливалися з заплавами лісами, а з іншого, за 1–10 верст... від ріки, змінювалися нескінченними чорноземними степами»⁶.

Таким чином, в заплавах степових річок Супою та Переводу Згурівського краю, розташованих у Північно-Дніпровській низовині, не росли великі масиви дубово-соснового лісу. Натомість рівнинні ділянки були вкриті сінокісними травами: «Густий рослинний килим покривав колись і всю Полтавську губернію; тоді, за словами старожилів, як дерева стояли – тирса, бурунчук, горошок і ковила; «трави такі, що аж по груди хватають, а то що і більше, а роса по траві, як вода»⁷. В опонентів є питання щодо фауни межиріччя – звідки В. Проценко взяв фейкове повідомлення про існування місцевих тарантулів? Посилання на вихідне джерело немає.

3. «Розкопки навколишніх скіфських поховань свідчать, що для повного благополуччя померлого біля нього клали до 100 літрів виноградного вина. Тож слово Згурівка може походити від назви місцевого винограду зурівка...»⁸.

4. «Наші предки постійно покращували якість місцевого винограду і успішно його культивували по узбережжям річок. Найбільші його

плантації в часи Київської Русі знаходились в Переяславському князівстві, особливо обабіч Супою і Переводу. Про це згадано у письмових джерелах датованих X ст. Серед них, наприклад літопис Никона (1151 р.): «...торки волост (союзники Ізяслава) і села пожгоша виногради присекоша». ...Про виноградники згадував мандрівник Михалон Литвин, що прибув до Києва у 1544 році. Він відмічав: «в Київщині «ростуть... виноградні лози з великими гронами, по під берегами річок»»⁹.

Коментар рецензентів: У даному випадку літератор вдався до маніпулювання цитатами для створення потрібного змісту. Так, у літописі Никона автор згадує монаха Антонія, який у 1051 р. заклав у лаврі «яблонний сад». Збереглися свідчення, що крім плодкових дерев, у лаврі на початку XI ст. були виноградники, які давали непогане вино. А Михалон Литвин писав (дослівно): «в Києві ростуть... виноградні лози з великими гронами, по під берегами річок зустрічається дикий виноград». Зазначені цитати взято з наукової статті О. П. Анікіної «Північне виноградарство в Україні: історичний аспект становлення та розвитку»¹⁰, але про це В. Проценко не вказав. У даній публікації дослідниця повідомляє, що багато свідчень знайдено в інших джерелах XVI ст., де згадується про успішні спроби культивування винограду в монастирських садах Києва. Однак наголошує, що, попри всі досягнення минулого, виноградарство в ті часи все ж не було ефективним – виноград визрівав не завжди, часто завдавали збитків морози.

Отже, констатуємо, що на заболочених берегах річок Супою і Переводу виноград в X ст. не вирощували, тим паче в проміжку IV ст. до н. е. – початку I тис. н. е., коли у Степовому Подніпров'ї стали масовими скіфські поховання¹¹. В курганних могильниках Лівобережжя зафіксовані сліди місцевої металургії та металообробки і артефакти, що свідчать про активні торгові контакти з грецькими колоніями Північного Причорномор'я –

⁶ Докучаев В.В. Наши степи прежде и теперь. Издание в пользу пострадавших от неурожая. - Москва: Госиздат сельхозлитературы, 1953. - С. 59.

⁷ Там само. - С. 54.

⁸ Проценко В.Вказ. праця. - С. 37.

⁹ Там само. - С. 38.

¹⁰ Анікіна О.П. Північне виноградарство в Україні : історичний аспект становлення та розвитку. Історія науки і біографістика : електронне наукове фахове видання – міжвідомчий тематичний збірник. URL :<http://inb.dnsgb.com.ua/2008-3/08aopasr.pdf> С. 2. (дата звернення : 28.09.2019).

¹¹ Ольговський С.Я. Скіфи. Енциклопедія історії України: електронна бібліотека. URL : <http://www.history.org.ua/?termin=Skify> (дата звернення : 28.09.2019).

завезена кераміка, зокрема амфори. Хоча землеробські племена скіфів-орачів вели осілий спосіб життя, займалися землеробством, скотарством і садівництвом, але навряд чи вони могли заготовити до сотні літрів вина, розлити його в спеціально привезені здалеку амфори, щоб потім захоронити з покійником. Вважаємо, що прозаїк спотворив факти з метою підтвердження власних ідей та ігнорував інформацію, яка цим ідеям суперечить. Тобто походження назви поселення Згурівка від сорту місцевого винограду гурівка – шахрайська підробка усталеної думки, імітація новизни.

II. Археологія

У цю категорію об'єднані фейкові повідомлення, що мають обмежену доступність до наукових джерел для їх спростування. Втім, досвідчені краєзнавці можуть запідозрити неправдивість інформації за наявністю поняттєвих помилок в археологічних термінах і географічною дезорієнтацією автора нарисів у розташуванні археологічних пам'яток.

5. «На землях Переяславщини археологи нині досліджують найбільше місто світу того періоду – Галон, яке було спалене під час походу персидського царя Дарія I Великого на Скіфію в 512 р. до н. е.»¹².

Коментар рецензентів: Звичайна стаття з Вікіпедії дає пояснення де знайдена археологічна пам'ятка: «Сучасні українські вчені отождожують Гелон з Більським городищем (велике трикутне городище скіфських часів, площею 4400 га; біля села Більськ, на річці Ворскла, на межі Полтавської та Сумської областей)». Сучасна Переяславщина, як адміністративно-територіальна одиниця, входить до складу Київської області.

6. «Пам'ятка археології, що розташована між Згурівкою і Новим Биковом свідчить про те, що поблизу цих поселень знаходилось городище з часів Київської Русі. Збереглися рештки фортеці на острові, площею близько 15 гектарів, обнесеного земляним валом та обгородженого стовпами»¹³.

Коментар рецензентів: Автор плутається в поняттях «городище» і «фортеця». Тож до відома: городищем вважають залишки стародавнього поселення, обгородженого земляними оборонними валами, ровами, дерев'яним частоколом, а фор-

теця – укріплений пункт з міцними капітальними спорудами, призначений для тривалої кругової оборони. В цитаті йдеться про Петрівське городище, що знаходиться між с. Красне Згурівського району Київської області та с. Петрівка Бобровицького району Чернігівської області. У матеріалах наукової конференції «Шлях із Булгара до Києва», проведеної вченими Казані та Києва 26–27 лютого 1991 р., є відомості про кругле городище біля села Петрівка на р. Супій, розташоване на острові в заболоченій заплаві верхньої течії річки¹⁴. В наш час земляні вали оточують округлу площадку 160x170 м і збереглися висотою до 3,7–4 м. Навколо – залишки неукріпленого посаду, на якому, окрім звичайного битого посуду, уламків жорен та інших решток господарської діяльності XI–XIII ст., траплялися уламки амфор; знайдено бойову сокиру. Цей пункт, крім виконання функцій манзіля (зупинки), міг використовуватися і як місце збору княжих дружин перед походами в Степ. На нашу думку, на городищі постійне населення не проживало, тому загороджувальні укріплення були непотрібні.

Зараз доступ на територію Петрівського городища вільний в будь-яку пору року, завдяки низькому рівню ґрунтових вод. Однак дослідник В. Проценко сюди не заходив, бо пише про загорожу зі стовпів, яку засновники посаду не будували. Крім того, письменник точно не знає місцевість, на якій збереглося городище, оскільки орієнтовні межі його розташування завеликі – замість радіусу 6,5 км (Красне–Петрівка) вказано відстань 15 км (Згурівка–Новий Биків). Проблему з визначенням географічних координат підкреслює наступна цитата (7): «Петрівка має свою давню історію. На околицях села, ближче до Нового Бикова, на правому березі Супою виявлено городище епохи бронзи (II тис. до н. е.), яке підтверджує, що сюди сягала кінна арійська цивілізація (кіммерійці) – попередники і прапращури козацтва. На території села виявлено городище часів Київської Русі (XII–XIII ст.)»¹⁵. Насправді село засноване на лівому березі р. Супій. Про місце знаходження Петрівського городища йшлося попередньо. А щодо наявності пам'яток археології в Петрівці, і в інших поселеннях, пропонуємо прочитати у наступній таблиці.

¹² Проценко В. Вказ. праця. - С. 24.

¹³ Там само. - С. 58.

¹⁴ *Иевлев М. М., Моця А. П.* Русский участок пути Булгар – Киев (особенности поселений и маршрута). Путь из Булгара в Киев. - Казань, 1992. - С. 23–30.

¹⁵ Проценко В. Вказ. праця. - С. 140.

Таблиця 1

Відповідність пам'яток археології реєстрам наукових фондів

Повідомлення в тексті нарисів	Каталог наукових фондів Інституту археології НАН України
8. «Петрівка [Бобровицького р-ну Чернігівської обл. – Авт.]... На околицях села, ближче до Нового Бикова, виявлено <u>городище епохи бронзи (II тис. до н. е.)</u> ¹⁶ .	У реєстрі «Колекції новобудовних експедицій» під № 956 вказано пам'ятки з курганного могильника доби бронзи, заліза, середньовіччя (Петрівка I) і кургану доби бронзи (Петрівка II), досліджені С. Н. Братченком (1980) на території <u>с. Петрівка, Станично-Луганського р-ну, Луганської обл.</u> ¹⁷ , а також під № 1006 – пам'ятки з кургану скіфського часу поблизу <u>с. Петрівське, Тарашанського р-ну, Київської області</u> , розкопаного Г. Т. Ковпаненко (1982) ¹⁸ .
9. «Скіфське і чорноліське поселення було досліджено під час проведення археологічних розвідок В.А. Круцем в 1964 році поблизу <u>села Войтове</u> » [Згурівський р-н Київської обл.; Лівобережне Подніпров'я – Авт.] ¹⁹ .	У реєстрі «Колекції новобудовних експедицій» під № 956 вказано пам'ятки з розкопок С. Н. Братченка на правому березі р. Євсуг (1980) курганних могильників: сарматського часу; доби бронзи; доби бронзи, заліза, середньовіччя) <u>с. Войтове, Станично-Луганського р-ну, Луганської обл.</u> ²⁰ .
9. <i>Коментар рецензентів:</i> На сьогодні досліджена Чорноліська культура поширена в межах кількох локальних варіантів: ворсклинський (басейн р. Ворскла), лівобережний (Самара, Оріль, Сіверський Дінець), правобережний (Правобережне Подніпров'я від Кисва до Дніпропетровська) та дністровський (басейн Бугу та Дністра).	
10. «...Поряд з Усівкою, на околицях <u>села Софіївки [Згурівський район – Авт.]...</u> , розташоване <u>городище пізньої трипільської культури назване вченими «софіївська культура»</u> ²¹ . 11. «Біля Софіївки <u>два кургани скіфського періоду др. пол. V – поч. IV віків до н. е.</u> , розвідані завідувачем археологічного відділу природно-історичного Полтавського губ. земства В. М. Щербаківським у 1915 році. ... <u>Поряд із селом Софіївка знаходиться поселення пізньої трипільської культури</u> , датоване не раніше 2650 року до н. е. Про це свідчать матеріали експедиції 1963 року Інституту археології під керівництвом Ю. М. Захарука» ²² .	У реєстрі «Колекції новобудовних експедицій» під № 56 вказані окремі пам'ятки з тілопального могильника біля <u>с. Софіївка Броварського р-ну</u> (нині <u>Бориспільський р-н Київської обл.</u>), виявлені в 1947 р. І. М. Самойловським під час археологічних розвідок ²³ ; під № 91 – пам'ятки доби міді-бронзи з тілопального могильника, досліджені Ю. М. Захаруком (1948) поблизу <u>с. Софіївка Бориспільського району</u> ²⁴ ; під № 187 – колекція пам'яток доби енеоліту, трипільської культури з поселення Софіївського типу, знайдених на околиці <u>с. Софіївка Бориспільського району</u> та вивчених експедицією Ю. М. Захарука в 1950 р. ²⁵ .

¹⁶ Проценко В. Вказ. праця. С. – 140.¹⁷ Блажевич Н.В., Бурдо Н.Б., Вітрик І.С., Денисова А.О., Карашевич І.В., Карнаух Є.Г., Корпусова В.М., Павленко Л.В., Сон Н.О. Колекції Наукових фондів Інституту археології НАН України. Каталог. - Київ : Академперіодика, 2007. - С. 234.¹⁸ Там само. С. 262.¹⁹ Проценко В. Вказ. праця. - С. 8.²⁰ Блажевич Н.В., Бурдо Н.Б., Вітрик І.С. та ін. Вказ. праця. - С. 234.²¹ Проценко В. Вказ. праця. - С. 96.²² Там само. - С. 117.²³ Блажевич Н.В., Бурдо Н.Б., Вітрик І.С. та ін. Вказ. праця. - С. 293.²⁴ Там само. - С. 296.²⁵ Блажевич Н.В., Бурдо Н.Б., Вітрик І.С. та ін. Вказ. праця. - С. 305.

Закінчення таблиці 1

Повідомлення в тексті нарисів	Каталог наукових фондів Інституту археології НАН України
12. «Підтвердженням факту проживання людей на верхньому Переводі є виявлені <u>могильники поблизу Турівки [Згурівський район – Авт.]</u> епохи Київської Русі. Одержані результати дослідження цих могильників дають підстави стверджувати, що вони відносяться до типу слов'янських і супроводжували поселення та городища XII–XIII століть» ²⁶ .	У реєстрі «Колекції новобудовних експедицій» під № 978 вказано колекцію пам'яток доби неоліту, енеоліту, бронзи, ДРЗ, слов'ян, Київської Русі, зібрану в 1980 р. у селах Київської області, серед яких названо с. Турівку Яготинського р-ну (тепер Згурівського р-ну), експедицією «Славутич» під керівництвом Д. Я. Телегіна ²⁷ . В каталозі не конкретизовано що саме досліджували в с. Турівка, але попередньо це міг бути скифський курган або давньоруський курганний могильник VII–VIII ст.
13. «Підтвердженням факту постійного проживання людей виявлені <u>могильники поблизу... Красного і Турівки [Згурівський район – Авт.]</u> . Одержані результати дослідження цих могильників дають підстави стверджувати, що вони відносяться до типу слов'янських і супроводжували поселення та городища XII–XIII ст., які виявлені поряд цих сіл» ²⁸ .	У реєстрі «Колекції новобудовних експедицій» під № 549 вказано пам'ятки курганного могильника доби бронзи, середньовіччя біля с. Красне, Скадовського р-ну Херсонської обл., розкопані О. М. Лесковим (1963) ²⁹ . Немає відомостей про відкриття поселень XII–XIII ст. поблизу сіл Красне і Турівка. Як повідомлено в п. 6, поблизу с. Красне Згурівського району досліджено Петрівське городище.

III. Щодо історії держави Київська Русь

14. «Поряд з назвою народу анти вживалася назва слов'яни, які населяли Волинь, Поділля, Переяславщину і Чернігівщину... «Повість врем'яних літ» перераховує слов'янські племена, які жили в XI столітті: «Се бо токмо Словѣнескъязыкъвъ Русі: Поляне, Деревляне, Новгородьци, Полочане, Дърьговичи, Сѣверо, Бужане, заньсѣдять по Бугу, послѣ же Волыняне». Всі вони розмовляли однією мовою, яка до цього часу панує серед сільського населення українців»³⁰.

Коментар рецензентів: Вважаємо помилкою ототожнення антив і слов'ян. Візантійці називали антами ту частину східних слов'ян, що в IV–VII ст. були об'єднані в міцному міжплемінному Антському союзу. Анти склали, переважно (за Грушевським) чи меншу в порівнянні зі склавинами (за Залізняком), частину людності в етнічному формуванні українського народу. Слов'яни – велика група європейських народів, об'єднаних

близькістю мов і спільним походженням, що створили (за географічним критерієм) три складові гілки: східнослов'янську (українці, русини, білоруси, росіяни), західнослов'янську (поляки, кашуби, чехи, словаки, лужичани) і південнослов'янську (серби, хорвати, словенці, боснійці, болгары, македонці, черногорці). Слов'яни розмовляють слов'янськими мовами. Опоненти мають до В. Проценка запитання: «А що, слов'янська мова панує тільки серед сільського населення України? В містах всюди говорять іноземною?». В тексті відповіді немає.

15. «В XI ст. н. е., коли Київ, об'єднавши полян, древлян, сіверян, уличів та тиверців, а згодом торків і половців, став політичним центром східних слов'янських племен, утворивши Київську Русь»³¹.

Коментар рецензентів: Дійсно, Русь вперше об'єднала східнослов'янські племена в одну державу. Однак, половці й торки (гузи) це – племена тюркомовних кочівників, які були ініціаторами низки набігів на русинів³². Іноді вони

²⁶ Проценко В. Вказ. праця. - С. 100.

²⁷ Блажевич Н.В., Бурдо Н.Б., Вітрик І.С. та ін. Вказ. праця. - С. 335.

²⁸ Проценко В. Вказ. праця. - С. 125.

²⁹ Блажевич Н.В., Бурдо Н.Б., Вітрик І.С. та ін. Вказ. праця. - С. 276.

³⁰ Проценко В. Вказ. праця. - С. 10–11.

³¹ Там само. - С. 125.

³² Квітницький М.В. Половці. Енциклопедія історії України: електронна бібліотека. URL : <http://www.history.org.ua/?termin=Polovtsi> (дата звернення : 28.09.2019).

брали участь у міжусобицях руських князів як союзники протилежних сторін, у спільних походах на сусідні держави, але ніколи не входили до складу Русі. На початку XI ст., після нищівної поразки від печенігів, невелика частина торків попросила притулку в київського князя. Ставши васалами руських князів, торки охороняли південні кордони Русі, здійснювали за відповідну платню походи проти степовиків, зокрема охоче проти половців. Вони осіли на Пороссі, де, створили військовий союз «чорних клобуків». Наприкінці XII ст. інтенсивність набігів половців на Русь значно зменшилась. Монголо-татарська навала (1236–1240) призвела до повного завоювання Половецької землі, яка стала частиною території Золотої Орди, а в IV ст. назва «половці» зникла з давньоруських джерел.

16. «Для захисту держави від степовиків він [Володимир Святославович – *Авт.*] будує низку укріплень і переводить до них кривичів, в'ятичів, словен, торків; створює порубіжну дружину»³³.

17. «[у 1015 р. – *Авт.*] Тут князь Володимир вперше заснував південні міста на Десні, Трубежі і Сулі. В міста були поселені «кращі мужі від Словен і від Кривич – і від Чуді і від Вятич». Це явне підтвердження, що місцеве сіверське населення було тоді занадто слабе, або ж його зовсім не було на цьому порубіжжі, або воно було витіснено чи відступило у безпечніші місця від нападів печенігів»³⁴.

Коментар рецензентів: Цитати 16 і 17 суперечать одна одній: вказані племена поселені на кордон для укріплення оборони чи в порожні міста замість місцевого населення? Ми вважаємо, що такими тезами автор висловлює своє бачення історії в кращих традиціях норманської теорії, поширеної російською цензурованою історіографією, на кшталт східнослов'янські племена були нездатні без допомоги запрошених варягів заснувати могутню Давньоруську державу. Все відбувалось з точністю навпаки. З середини IX ст. «йшла безперервна велика війна» з печенігами. Щоб протистояти постійній загрозі князь Володимир почав створювати розгалужену оборонну систему. Було побудовано низку городів (в значенні обгороджених територій,

прикордонних фортець, а не міст) на південь від Києва (над річкою Стугною) і на Лівобережжі (над Десною, Трубежем, Сулою). В результаті військової реформи замість найманців-варягів князю стали служити «мужі кращі» з різних племенних об'єднань Руської землі: Слов'ян (з Придніпров'я), Кривичів (з Двіни, Волги та Німану), Чуді (угро-фіни з Західного Сибіру), В'ятичів (з-за Оки та Москви-ріки). Південні кордони зміцнили величезною за розмірами системою укріплень, відомою як «Змієві Вали». З них легше було відбивати напади кочовиків.

18. «Назву місто Переяслав отримало від колишньої назви царства Славія... і включає нинішню назву міста *Пере-я-слав* дослівний зміст – *перед цим я Славія*»³⁵.

Коментар рецензентів: На наше переконання, під впливом аматорської творчості С. Плачинди, прозаїк пропонує нові тлумачення окремих назв міст і сіл, зокрема: Русанова (літописний Русотин), Пирятина, Яготина, київської Русанівки, Переяслава-Хмельницького, Гури (виноград і назва містечка) тощо. Книгу Плачинди «Словник давньоукраїнської міфології» виявлено в переліку використаної літератури нарисів «Домени». Значить для автора – це визнаний вчений, попри те, що його твори містять маргінальні, з точки зору історичної науки, ідеї. Відповідно до них історія українського народу починається від часів Мізинської стоянки (20–15 тис. років до н. е.), а пращурами українців є трипільці. Недарма ж на цьому тлі В. Проценку майже в кожному селі Згурівського району ввижаються залишки городищ, відкриті могильники чи розкопані старовинні поселення. Тут доречно буде згадати фіктивні пам'ятки археології (Порівняльна таблиця відповідності реєстрам наукових фондів), до яких можна додати ще кілька.

19. «Давнє поселення в межах нинішнього села [Усівка – *Авт.*] могло виникнути ще в часи Київської Русі. Адже в центрі села знаходиться острівець-городище, яке в свій час оточувала з усіх сторін вода. Місцеві жителі називають колишній острівець – місто»³⁶.

Коментар рецензентів: За інформацією місцевих краєзнавців відомо, що вперше в історичних джерелах с. Усівка згадується у другій чверті

³³ Проценко В. Вказ. праця. - С. 13.

³⁴ Там само. - С. 49.

³⁵ Проценко В. Вказ. праця. - С. 25.

³⁶ Там само. - С. 95.

XVII ст. Перші поселенці осіли в різних місцях села. Таких кутків було п'ять, серед них куток Город (а не місто!), зусібіч оточений водою. Дотепер інше значення назви неприйнятне.

20. «Створення комплексу укріплень Биків, Красне, Турівка, Серединка і Держикрай більше всього відноситься до 1125 року, коли Володимир Мономах наділив цими порубіжними землями свого зятя і половецького князя Сквир-Рожиновського»³⁷.

Коментар рецензентів: Бракує відомостей про будівництво вказаних оборонних споруд, як і не вистачає інформації про дати заснування одноїменних сіл. Авторська думка потребує підтвердження першоджерелами, а посилянь немає. Втім, акцентуємо увагу на назві Серединка. Саме так письменник перейменував село Середівку Згурівського району. На підставі чого це зроблено – невідомо.

IV. Історія Згурівського краю

Оскільки, на переконання В. Проценка, на степовій території Згурівщини в давнину шуміли непрохідні ліси (п. 1, 2), то до XVI–XVII ст. їх повинен був хтось знищити. Таким екологічним порушником автор «призначив» політичного і культурного діяча Великого Князівства Литовського, мецената Костянтина Острозького. Висновок підтверджується наступними цитатами.

21. «Найбагатший магнат [князь Костянтин-Василь Острозький – *Авт.*] поклав під сокиру не тільки Присупоївські ліси для виробництва поташу, але розкопав на Супою десятки городищ Київської Русі, використовуючи перетлівші укріплення для виробництва селітри»³⁸.

22. «Острозький ... в 1585 році... заснував нові поселення на межі «Вишневецьчини». ... На території Присупоївських лісових масивів в районі нинішньої Згурівки виник присілок, де прижилися наймані майстри, робітники і переселенці з Поділля та Волині. Вони займалися мануфактурним виробництвом поташу і дьогтю»³⁹.

Коментар рецензентів: Посилання В. Проценка на першоджерела не вказані. У відомих

нам дослідженнях науковців задокументований початок розробки селітри в Лівобережжі на землях Речі Посполитої припадає на 1613 р. (захоплення Вишневецькими земель Проскур-Сущинських та Криників над Ворсклою, а також розкопування на селітру могили Скоробір). Згодом, що перші розробки могил на селітру на теренах польсько-литовського Лівобережжя розпочато дещо раніше. Потенційними місцями для промислу називали «поля дикі Білгородські, Очаківські, Путивльські, ... біля Муравських шляхів і поблизу річок Псла, Ворскли і Орелі...». Території, де «на городищах і могилах» на початку 1620-х рр. вже існували селітроварні майдани в руках Вишневецьких: «салетри біля рр. Хорола, Псла, Груні Великої, Груні Черкаської, Груні Ташанської і Груні Сухої, і теж біля городища Більського, і біля рр. Ворскли, Орелі, Мерчика, Орчика, Говтви і Сули і по іншим диковинкам»⁴⁰. У реєстрі урядової «Адміністрації селітряних маєтків» 1636 р. зазначено населені пункти, які їй підпорядковувалися: міста Березань (р. Недра), Биків (на р. Супій), Яблунів, Миргород, а також маєтки Полтава, Зигмунтів, Краснопілля, Крукпіль (р. Недра) і Чумгак. Серед них, як бачимо, лише Биків, Березань і Крукпіль можна географічно віднести до Присупоївських земель. Про інші поселення на Супої з виробництва селітри достовірної інформації немає.

23. «...Острозький, маючи дозвіл короля на освоєння земель..., виробництво поташу і селітри, пустив майже усю «Зелену діброву» під сокиру. Лишився невеликий гай «Дубинка» до 8 гектарів в районі нинішньої Згурівки, з якого і виріс в майбутньому дендропарк»⁴¹.

Коментар рецензентів: Спростування хибної новини є в «Нарисі діяльності П. А. Кочубея з лісорозведення в Полтавській губернії»: «До 60-х років [1860-х– *Авт.*] садиба Кочубея, поділяючи спільну долю степових місцевостей, не виділялася рослинністю. Єдиним притулком від літньої спеки міг слугувати дубовий гай («Дубина»), площею близько 8 десятин, насаджений ще предком г. Кочубея графом Розумовським.

³⁷ Проценка В. Вказ. праця. - С. 54.

³⁸ Там само. С. 3–4.

³⁹ Проценка В. Вказ. праця. - С. 34.

⁴⁰ Шерстюк В.В. Хронологія та етапи розвитку селітроваріння в Лівобережному Подніпров'ї. Сіверщина в історії України : зб. наук. пр. - Глухів, 2013. - Вип. 6. - С. 204.

⁴¹ Проценка В. Вказ. праця. - С. 18.

Увесь простір, зайнятий тепер парком, був або під оранкою, або використовувався під пасовище»⁴².

24. «...Найбільше поташно-селітряне виробництво, організоване Острозьким у Згурівці, належало до прямої юрисдикції короля. ...Лишилась назва одного з кутків Згурівки, де знаходилось поташне виробниче поселення – Байраки»⁴³.

Коментар рецензентів: Висновки про вигадані селітряні промисли обґрунтовано в п. 22, 23. Щодо походження назви кутка «Байраки», то місцеві старожили розповідають: «В період Першої світової війни на околиці с. Згурівка, якнайдалі від території цукрового заводу, родина Кочубеїв побудувала 3 приміщення шпиталю для хворих на тиф. При лікувальному закладі був цвинтар для померлих від цієї інфекційної хвороби. У 1920-х роках колишні тифозні бараки радянська влада віддала багатодітним сім'ям під тимчасове житло. Тому цю територію місцеві жителі спочатку називали Бараки. Згодом ця назва трансформувалась у Байраки, як місце на околиці, поросле чагарником, віддалік від села».

25. «3 березня 1654 р. тут стояла велика залога Московського війська і Биків опинився в полі бойових дій. Результатом цієї інтервенції був вщент зруйнований Держикрай, а Биків і навколишні села значно порідшали. ...22 липня 1654 р. Павло Халепський... залишив письмову згадку: «Ми прибули до міста з трьома укріпленнями, яке зветься Биків. Мешканців у ньому лишилось дуже мало через моренну пошесть...»⁴⁴.

Коментар рецензентів: В одній невеликій цитаті є кілька подій з перекрученим змістом. По-перше, залоги московського війська з'явилися на Лівобережжі в період московсько-козацької війни 1658–1659 рр. під проводом гетьмана І. Виговського. Зокрема, 30-тисячний корпус на чолі з окольничим князем Г.Г. Ромода-

новським перебував на Лівобережжі в районі Переяслава, Чорнух і Пирятинна з кінця серпня 1657 р. до початку лютого 1658 р.⁴⁵ Але підтверджених фактів, що на території с. Биків [по тексту – с-т Новий Биків Бобровицького р-ну Чернігівської обл.] з навколишніми селами були бойові дії, нема. Навпаки, «Дочекавшись вістей, що війська Мухаммед-Гірея на підході, Виговський вирушив з с. Бикова, де він стояв обозом, прямо під Конотоп»⁴⁶. По-друге, Павло Халепський (Алепський) відвідав Биків задовго до воєнних протистоянь, коли супроводжував антіохійського патріарха Макарія III у поїздки по Україні. Він вів подорожній щоденник. Представляємо потрібний запис: «33-й день подорожі. 12 липня літа Божого 1654-го. Прибули у велике місто на ймення Бихів, також із трьома фортецями і ставом. Це вельми велике місто, якот Васильків з його спорожнілими будівлями, та сильна моровиця, спіткавши його, винищила всіх мешканців, тепер місто занедбано, людей мало, і вони дуже нещасні»⁴⁷. Отже, зменшення населення сталося не через воєнні сутички, а внаслідок інфекційної епідемії.

V. Історія започаткування населених пунктів

26. «Він [військовий інженер Гійом де Боплан– *Авт.*] десь між 1620 і 1630 роками обстежував Присупоївські поселення і позначив населений пункт Згурівку на побережжі Супою вище Усівки, десь в районі нинішнього села Черевки. Тому багато дослідників не звертають увагу на надпис Стругонка – Згиронка з іншого боку ріки»⁴⁸.

Коментар рецензентів: На Спеціальній мапі України Г. Боплана («Спеціальний і докладний план України разом з належними до неї воеводствами, округами та провінціями» в масштабі 1:450 000), вигравійованій і надрукованій

⁴² К – нь. Очерк деятельности П.А. Кочубея по лесоразведению в Полтавской губернии. - Киев: тип. С. В. Кульженко, 1892. - С. 5.

⁴³ Проценко В. Вказ. праця. - С. 61–62.

⁴⁴ Там само. - С. 127.

⁴⁵ Бульвінський А. Українсько-російська війна 1658–1659 рр. : основні битви, стратегія, чисельність та склад військ. Україна та Росія : проблеми політичних і соціокультурних відносин : зб. наук. праць. - Київ : Ін-т історії України НАН України, 2003. - С. 174.

⁴⁶ Там само. - С. 212.

⁴⁷ Халепський Павло. Україна – земля козаків: подорожній щоденник / Упор. М. Рябий. Київ : Ярославів Вал, 2009. - С. 190–191.

⁴⁸ Проценко В. Вказ. праця. - С. 40.

В. Гондіусом (1650), фактично написано «*Czyrenki*» – польською «Чіренкі», тобто це і є давнє поселення Черевки, яке розташоване на правому (протилежаному від Згурівки) березі Супою. Саме село Згурівка на топографічній мапі Боплана тих часів не позначене.

27. «...Згурівку у 1708 р. отримав в оренду грек Тимофій Стеглієв (Згура). Молодий Тимофій Стеглієв навчався в Краківському університеті, вивчав, за звичаями тих часів, історію, філософію і риторіку. В одній групі з ним здобував освіту юний український дворянин Іван Мазепа. Молоді люди подружилися»⁴⁹.

Коментар рецензентів: Вказана новина необгрунтована посиланням на першоджерела. Немає підтвердження, що ніжинський грек Згура і покаяний поляк Мазепа разом навчалися в Кракові й товаришували. Найбільш повна інформація про даних історичних постатей подана С. Павленком⁵⁰: «Невідомо, коли Т. Згура з'явився в Україні. Швидче за все він належав до греків, які переселилися до Ніжина. Він мав там двір, в якому, очевидно, й мешкав. [У 1708 р. – Авт.] Згура користувався особливим довір'ям в І. Мазепа, ...гетьман наказав греку доглядати за ним. Також він доручав йому проводити фінансові операції». Тимофій Гречанін був представником таємної дипломатії за гетьманства І. Мазепа. Юнацькі роки вказаних осіб не досліджували.

28. «Мальовниче село Красне Згурівського району Київської області виникло за часів Київської Русі. Найдавніша згадка про село занотована за 1085 рік у «Повчанні Володимира Мономаха сином своїм»: «И на весну посади мя отець в Переяславли перед братьею, и ходихом за Супой. И едуци к Прилуку городу, и сретшаны внезапно половечьские князи, 8 тысячъ, и хотехом с ними ради битися, но оружье бяхом услали наперед на повозах..., а наши онех боле избиша и изымаша, и не смеша ни коня пояти в руце, и бежаша на Сулу тое ночи. И заутра, на Госпожин день, идохом к Беле Вежи, и Бог ны поможе и святая Богородица: избихом 900 половецъ, и два князя яхом, ...а два мужа толко уте-

коста. И потомъ на Святослав ль гонихом по половцих, и потомъ на Торческый город, и потомъ на Гюргеу по половцих. И пакына той же стороне у Красна половци победихом; и потомъ с Ростиславом же у Варина веже взяхом...»⁵¹.

Коментар рецензентів: Для встановлення істини надаємо адаптований переклад з науковими поясненнями Л. Махновця: «А на весну посадив мене отець у Переяславлі, попередю братів-[князів], і ходили ми за [ріку] Супій. [...] А назавтра, в день владициці (день Успіння (15 серпня) або Різдва Богородиці (8 вересня)), пішли ми до [города] Білої Вежі (місто Біла Вежа на ріці Остер). [...] А потім на [город] Святославль гонили ми вслід за половцями, а потім на Торчський город, а потім на Юр'єв (Гюргеу (Юрїїв) – місто на річці Рось, правій притоці Дніпра) услід за половцями. І знову на тій же [правій] стороні [Дніпра] поблизу [города] Красна половців ми побідили...»⁵². Отже, мова йде про стародавнє руське місто Красн (Красне Перше) на річці Красній в Обухівському районі Київської області, яке заснував київський князь Володимир Великий на «змієвих валах» південніше Києва. А село Красне Згурівського району знаходиться на річці Супій – лівій притоці Дніпра, тобто на його лівому березі. У такий спосіб замість сенсаційного повідомлення встановлено сфабрикований історичний факт.

29. «...На картах XVII ст. французького інженера Гійома де Боплана, виданих в Амстердамі 1657 р., є нанесені села Биків і Галиця, а між ними на місці сучасної Макіївки розташована SualanDabrova Зелена діброва. Трохи південніше від Зеленої Діброви нанесене поселення Derzzekrai (Держикрай). Можливо це старіша назва села»⁵³.

Коментар рецензентів: Знову констатуємо незнання місцевості та маніпуляції географічними координатами. На мапі Г. Боплана (1650) між селами Биків і Галиця зображено лісовий осередок Szalan Dabrova (польською Шалан Даброва). З нього бере початок річка Перевід, на якій вище за течією (на південний схід) нанесено Держикрай (Derzykrai), а ще вище с. Турівку

⁴⁹ Там само. - С. 64.

⁵⁰ Павленко С. Оточення гетьмана Мазепа : соратники та прибічники. - Київ : Вид дім «КМ Академія», 2004. - С. 144–145.

⁵¹ Проценко В. Вказ. праця. - С. 48–49.

⁵² Іпатіївський літопис (Лаврентіївський список) під 1087 р.

⁵³ Проценко В. Вказ. праця. - С. 183.

(нині Згурівського району). Про цю місцевість є повідомлення в історичних джерелах XVIII ст.: «В Пирятинському повіті... протікає 2-а середня ріка Перевід. Вершина її знаходиться в Козелецькому повіті, в селі Мокіївці. Протікаючи Козелецьким повітом ріка проходить майже весь Пирятинський повіт, у якому впадає біля міста Пирятин в ріку Удай»⁵⁴. Відтак, на мапі 1650 р. позначено лише місце, на якому в 1770–1780 рр. зафіксовано с. Макіївка (тепер Носівського р-ну Чернігівської обл.).

Про поселення Держикрай доступні відомості в «Описі Старої Малоросії»⁵⁵: «...кордонном степу, відмежованого Карпекою для Прилуки від Погребів..., було вказано те місце на березі Переводу, де з цією річкою зливалася «рудка» Гнилиця, при чомувказівником кордону зазначений кам'яний міст. ...Поряд з цим кам'яним мостом, вже раніше існувало поселення..., ймовірно, що це і був, згаданий у купчій Касяненка, Держикрай, поселений кн. Острозьким... Потім Держикрай зник, напевно розорений одночасно з [селом– *Авт.*] Переводом. ...Галаган... осадив тут хутір, але при цьому вказав не Гнилицю, а урочище Свидовець...». Таким чином, можна припустити, що на місці Держикраю було започатковане село Гнилиця (після 1961 р. перейменоване в с. Знамянка Прилуцького р-ну Чернігівської обл.).

30. «На околиці Петрівки [Бобровицького р-ну Чернігівської обл. – *Авт.*] височить мурований стовп. Такі стовпи ставили кімерійці на кордонах своєї держави...»⁵⁶.

Коментар рецензентів: Зміст цитати є своєрідним тестом на уважність, знання місцевості та логічне мислення. Насамперед те, що кімерійці – найдавніший із народів, який кочував на території сучасної України від початку залізного віку до VII ст. до н. е. Вони контролювали при-

чорноморські степи від Керченської протоки до Дністра. Навіть якщо кімерійці ставили стовп мурований, чи він зберігся до XXI ст.? Наостаннє – по факту: на околиці села, обабіч дороги, «здіймається» конусоподібний стовп, споруджений з сучасної цегли, на якому вмурована табличка з написом «Село Петрівка. Пам'ятка архітектури XVII ст.!» Очевидно В. Проценко сподівався, що перевіряти його інформацію все одно ніхто б не поїхав.

31. «14 листопада 1708 р. на Биків, Петрівку і Красне отримав царську грамоту полковник Переяславський Степан Томара. Ревізія Переяславського полку 1750 року засвідчує, що Горленко Петро – бунчуковий товариш мав у Яготинській сотні і на хуторі Петрівці посполитих...»⁵⁷.

32. «Син генерального судді Горленко Петро Якимович... у 1755 р. вів суперечку за ґрунти із полковим осавулом київським Йосипом Закревським за... слугителів у Яготинській сотні в Петрівці у 1750 році»⁵⁸.

Коментар рецензентів: Надаємо оригінал документу до 31-ї цитати: «Степан Іванович Томара 14 листопада 1708 р. отримав царську грамоту на сс. Биків, Вороньки, Веприк, Білоцерківку, Козацьке, Красне, Усівку та Кулажинці»⁵⁹ [села Басанської сотні Переяславського полку – *Авт.*]. Як бачимо, в переліку немає с. Петрівки. Сюди ж В. Проценко додав с. Петрівку козака П. Горленка, розташовану в Яготинській сотні Переяславського полку, що територіально знаходиться набагато південніше с. Басані. В оригіналі документу до 32-ї цитати написано: «Горленко Петро Якимович... У 1755 р. вів суперечку за ґрунти із полковим осавулом київським Йосипом Закревським... Володів... у Яготинській сотні в хут. Петрівці... всього 2 двори 8 хат, 7 піших, 5 дворів слугителів (1750)»⁶⁰. Тож-бо володіння П.Я. Горленка в Яготинській сотні

⁵⁴ Описи Київського намісництва 70–80-х років XVIII ст. *Описово-статистичні джерела ІАН УРСР* / упоряд. : Г. В. Болотова [та ін.] ; редкол. : Н. С. Сохань (відп. ред.) [та ін.] ; Археогр. комісія [та ін.]. Київ : Наукова думка, 1989. С. 67.

⁵⁵ *Лазаревський А.* Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. - Киев : тип. Имп. Ун-та Св. Владимира, 1902. Т. 3 : Полкъ Прилуцкий. - С. 191–192.

⁵⁶ *Проценко В.* Вказ. праця. - С. 141.

⁵⁷ Там само. - С. 142.

⁵⁸ Там само. - С. 43.

⁵⁹ *Модзалевський В.Л.* Малоросійський родословник / упоряд. : С. В. Шурляков ; ред. кол. : В.В. Кривошея, В.В. Томазов, С.В. Шурляков. - Київ : НАН України, 1996. - Т. 5. - Вип. 1 (Танські–Турковські). - 59 с.

⁶⁰ *Кривошея В.В., Кривошея І.І., Кривошея О.В.* Неурядова старшина Гетьманщини. - Київ : «Стилос», 2009. - С. 88–89.

автор намагався приховати, щоб менше було запитань щодо географії цього місця, а посилання на джерела цитування не позначив.

33. «Пов'язаний з Петрівкою був Глоба Іван Андрійович рядових козаків 1-ї Переяславської полкової сотні 28 листопада 1736 р. полковником Кочубеєм включений в п'ятдесяте число товариства значкового»⁶¹.

Коментар рецензентів: Письменник наполегливо не вказує справжню місцевість. Цитуємо оригінал: «Глоба Андрій... разом з Данилом Глобою мав 4 сім'ї підданих у 1-й полковій Полтавській сотні (с. Петрівці). ...Данило, Іван та Яків Глоби були обрані значковими товаришами з рядових першої Полтавської полкової сотні Полтавського полку «За служби предкових, по усмотрению згодности их в пятидесятое число товарищества», про що одержали 28 листопада (9 грудня) 1736 року універсал від полтавського полковника В.В. Кочубея»⁶².

34. «Серединська слобода і козак Середина. У давнину річка Перевід була суднохідною, а її притока Мийка – рухливою і прозорою. ...Тому не випадково на серединці Мийки з'явився рукотворний острівцець, як і багато інших штучно створених водних форпостів Засупоївщини для захисту кордонів Київської Русі...»⁶³.

Коментар рецензентів: Про стан суднохідності річок Полтавської губернії (Стугни, Трубежу, Оржиці, Альти, Супою, Переводу тощо) є підсумки досліджень В. В. Докучаєва, узагальнені істориком Л. В. Падалкою: «Полтавська експедиція проф. Докучаєва виявила..., що... залишки великих старовинних річкових суден опинились в долинах малих річок не тому, що такі судна тут плавали, а тому, що вони по цим річкам сплавлилися в більші ріки (Дніпро для Полтавської території) під час весняної повені, сплавлилися з сусідніх підвищених місць, вкритих лісом, де з достатнього лісового матеріалу взимку виробляли різної величини судна...»⁶⁴.

⁶¹ Проценко В. Вказ. праця. - С. 142.

⁶² Кривошея В.В., Кривошея І.І., Кривошея О.В. Вказ. праця. - С. 82.

⁶³ Проценко В. Вказ. праця. - С. 88.

⁶⁴ Падалка Л.В. Прошлое Полтавской территории и ее заселение :исслед. и материалы с картами [3 прилож.]. Репр. изд. 1914 г. Харьков : САГА, 2009. - С. 130.

⁶⁵ Проценко В. Вказ. праця. - С. 90.

⁶⁶ Там само. - С. 93.

⁶⁷ Описи Київського намісництва 70–80-х років XVIII ст. *Описово-статистичні джерела ІАН УРСР* / упоряд. : Г. В. Болотова [та ін.]; редкол. : Н. С. Сохань (відп. ред.) [та ін.]; Археогр. комісія [та ін.]. - Київ : Наук. думка, 1989. - С. 271.

Притока Мийка була штучно викопаним озером для напування та мийки овець, яких розводили місцеві поміщики.

35. «Середина заснував свою слобідку, яка отримала назву – Серединська. ...Серединка зазначена і в Рум'янцевському описі 1765–1769 року уже в складі Басанської сотні, яку складали козаки Бикова і навколишніх поселень. В хуторі Серединському, який став належати графу Кирилу Григоровичу Розумовському в 1781 році проживало 197 жителів»⁶⁵.

36. «...Серединська слобода від невеликого поселення козака Середи зросла на протязі трьох тисячоліть до великого села Середовки»⁶⁶.

Коментар рецензентів: Демонструємо текст оригіналу до 35 цитати: «1787 року до Козелецького повіту Київського намісництва відносився хутір Середівський, який населяли 197 душ його величності графа Кирила Григоровича Розумовського»⁶⁷. Навряд чи село засноване до н. е., ймовірно – близько 300 років тому (п. 36). Опоненти категорично проти необґрунтованих трансформацій назви села Середівка Згурівського району: Серединка, Серединська слобода, хутір Серединський. Поза тим, скрізь у тексті В. Проценко використовує російську назву села – Середовка, яка, мабуть, йому більше до вподоби.

Необхідно відзначити, що під час обговорення нарисів «Домени Згурівської провінції» ми прийшли до висновку, що опублікована інформація здебільшого запозичена з Інтернет-ресурсів і Вікіпедії, які містять величезну кількість статей про населені пункти України, але не завжди мають достатньо перевірені першоджерела. Конкретні факти копіювання дописів з Інтернету залишилися у тексті «Домени», а саме: щодо Лаврентіївського списку (с. 24, 50, 151); щодо «Повчання Мономаха» (с. 33); про поселення Держикрай (с. 54, 55); цитування «Історії України-Руси» М. Грушевського (с. 127); посилання польською мовою на справи невідомого

архіву щодо Биківської та Басанської сотень (с. 142); історія села Галиця (с. 182); історія села Макіївка (з посиланнями на книжку Баклан М. М. Історія села Макіївки Носівського району Чернігівської області. Київ, 1995. 52 с.) (с. 183).

Прикро, що, без погодження місцевих істориків і краєзнавців, В. Проценко переробив вікіпедійні статті про смт Згурівку та село Красне, а можливо й інших сіл, на які не звернули увагу рецензенти. Додамо до цього й те, що в тексті нарисів «Домени» виявлено 480 помилок (граматичних, стилістичних, русизмів). Тепер маємо розуміння зауваги редакції видавництва: «Збережена стилістика авторського оригіналу».

Отже, письменник цілеспрямовано намагається переписати історію Згурівського краю, посилаючись на власні гіпотези щодо історичних дат і подій, що подаються як доконані факти. Залучення підтасованої інформації, вводить в оману читачів відносно справжньої історії та

створює викривлену реальність. Нариси мають всі ознаки фейковості змісту: 1) Повідомлення, які позиціонуються як сенсаційні, користуються підвищеною увагою читацької аудиторії. Мета автора: «Чим скандальніша новина, тим менше її перевірятимуть, аби ніхто не спростував». 2) Багаторазове повторення сфальшованих тез сприяє формуванню думки щодо їх істинності та правдивості, навіть коли людина напевно знає реальну історію. Особливо це вдається зробити за відсутності часу (можливості) чи обмежених знань критично та детально розглянути підозрілі питання. 3) Доступність багатьом зацікавленим громадянам покращує розповсюдження психологічного впливу застосованої дезінформації.

Підсумовуючи, неупереджено обґрунтовано зроблену аналітичну роботу над книгою В. Проценка «Домени Згурівської провінції», переконані, що є сенс ще раз наголосити на псевдонауковості видання.

Валентин Лазуренко (м. Черкаси)

доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
професор кафедри історії та права
Черкаського державного технологічного університету
E-mail: v.lazurenko76@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4907-9966>

Усипальниця Гетьмана України Богдана Хмельницького в Суботові має свою написану історію

Рец. на: Кукса Н. В. Церква Святого Пророка Іллі в Суботові: минуле і сьогодення усипальниці Богдана Хмельницького. – Черкаси: Вертикаль, видавець Кандич С. Г., 2020. – 380 с., фото.

Одна із святинь України – церква Святого Пророка Іллі в Суботові, що на Чигиринщині, має на сьогодні свою вперше ґрунтовно і фахово написану історію. Невтомна і патріотична дослідниця історії Чигиринщини, почесний краєзнавець України, лауреат Черкаської обласної краєзнавчої премії імені Михайла Максимовича, завідувачка відділу «Суботівський історичний музей» Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» Надія Кукса видала науково-популярне видання «Церква святого Пророка Іллі в Суботові: минуле і сьогодення усипальниці Богдана Хмельницького». Це перша комплексно досліджена історія унікальної пам'ятки архітектури XVII ст. – церкви Святого Пророка Іллі в Суботові, яка без перебільшення, на сьогодні є однією з візитівок нашої української державності. Історія церкви подається окремими історико-краєзнавчими статтями за різними тематичними напрямками.

